

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Esterházy Péter: Egy kékharisnya följegyzései
Magvető, 1994. 356 oldal, 480 Ft*

I

A PUBLICISZTIKA CSÁBÍTÁSA

Az irodalom és publicisztika egymáshoz való viszonya az irodalomelmélet egyik legtisztázatlanabb kérdése. Tartalmi jegyek alapján megpróbálhatjuk ugyan könnyedén és elegánsan kettéválasztani a mindennapok „főlé” emelkedő „autonóm” szépirodalmat, valamint a „mindennapi valósághoz” mintegy áttételek nélkül, úgymond közvetlenül kapcsolódó publicisztikát, s ha elég finoman dolgozunk, a megszületett művek „gyakorlati” életét, létmódját, hatását tekintve talán nem is fogunk túlságosan nagyot csalódní; ám ha egy szerző, azaz egy író a megszokottnál, az átlagosnál komolyabban veszi „újságírói” tevékenységét, akkor újra s újra össze fogunk zavarodni, s nemigen fogjuk tudni eldönteni, „szép” irodalmat olvasunk-e vagy „csak” aktuális reflexiókat. Hiába tudjuk, hol húzta meg a határt például az újságírással folyamatosan foglalkozó, sőt abból élő Kosztolányi vagy Márai a regény és a tárca között, hiába tudjuk, hogy *más* s hogy miben más például Ady Endre költészete és publicisztikája – az alapvető kérdésre biztos válasz nem adható. Mi tekinthető az író „írói munkássága” részének, s mi az, mikor az író „csak úgy”, magánemberként, állampolgárként, *nem szépen* beleszél a világba? Van-e határ, kell-e határ? Valaminek persze kell lennie, hiszen mindannyiunknak élő tapasztalata (melyet persze kegyeleti okokból sokszor igyekszünk még magunk előtt is eltagadni), hogy a publicisztika az esetek többségében még egy Kosztolányi színvonalán is elegyenetlenedik, sokszor elér-

dektelenedik, s mindaz, ami például Márai regényeibe szöve bölc tanulságként, megszenvedett erkölcsi történetként elevenedik meg, az vásárnapi tárcáiban, még ha nem egyszer ugyanazokkal a szavakkal és mondatokkal szól is, gyakran közhelyként hat, azaz nem hat, s az esetleg egykor meglévő aktualitást elveszítvén, időnként egészen üresen kong. Ugyanakkor azt is folyamatosan látnunk kell (akár örülünk neki, akár nem), hogy újabban, manapság, a szépirodalom nemigen él meg publicisztika nélkül – az író (az írók többsége) egyszerűen nem bírja ki, hogy csak szépirodalomra korlátozza (?) magát. Vajon miért? S nekünk, olvasóknak vajon miért érdekesebb egy író *nem szépirói* vélekedése, mint bárki másé? Miért gondoljuk mi (s miért gondolják ők), hogy az író szépirói mestersége, művészete, *szakmája* okán fel van jogosítva arra is, hogy minden máshoz is a lehető teljes kompetenciával vagy legalábbis annak feltételezésével hozzászóljon? Vajon az író mégiscsak őrizne valamit *magában* az oly sokszor csepiült „extenzív totalitás” ígéretéből? Vajon mégis lenne valami igazsága annak a régi naiv tételnek, mely szerint az író mintegy „helyettünk” beszélne; azaz ha már szép történeteket, meséket tud mondani „rólunk”, akkor arra is feljogosítjuk, hogy „értünk” is szóljon pár politikai vagy legalábbis felvilágosító szót? S végül: másként olvassuk-e a publicisztikát, ha tudjuk, az adott cikk, cikkek mögött ott az „igazi” szépirói fedezet – olvassuk-e a szösszeneteket, glosszákat, tárcákat, kommentárokat stb. regényként, novellaként – azaz *összefüggő* történetként, összefüggő egy műként? Olvashatjuk-e így akkor, ha az adott cikkek a dolog természeté folytán, az éppen adott (s sajnálatosan gyorsan kihulló, elfelejthető) aktualitás igényének engedelmesskedvén, szétszaladnak, szétfolynak, ide nyúlnak, oda nyúlnak, ki tudja már, kinek szóltak? *Mit is olvasunk hát egy író összegyűjtött cikksorozatában?*

Mert válaszoljunk e kérdésekre bármilyen módon, azt nem tagadhatjuk, hogy ma van né-

hány jelentős szépírónk, kiknek publicisztikai működése általános feltűnést kelt – s most nem is azokra gondolok, kiknek publicisztikája mintegy ráöntött szépírására, kiknek írói tevékenységét a publicisztika, a politikai szerepvállalásból következően magába szippantotta (például Csoóri Sándor, Konrád György). Ők *hivatásos* politikusokká válván, szinte természetesen, hivatalból hagyták maguk mögött a világ esztétikai szemléletét, s írásaikban legfeljebb a kidolgozott szép, míves stílus emlékeztet hajdani írói gesztusaikra – amit mondanak, az fontosságától vagy esetleg jelentéktelenségétől teljesen függetlenül irodalmon kívüli, az irodalom köréit alig érintő *valami*, ami nem megkülönböztethető a nem megkülönböztetendő más gyakorló politikusoknak írásos tevékenységétől. Mert most nem az az érdekes, ha egy író elmegy politikusnak, s a továbbiakban már *onnan* beszél, vagy ha egy írónak is megvan a maga politikai véleménye, s ezt (politikai gyűlésen vagy politikai napilapban) el is mondja, nem az az érdekes, hogyan simul bele néhány író irányba a többi újságíró, publicista tevékenységének keretei közé (Kemény Zsigmond publicisztikája csak a történész és a történettudomány, nem pedig az irodalomtörténet számára kell hogy korreláljon például Deák Ferenc nagyszabású, remekül retorizált *fogalmazásával*); az igazán érdekes az, hogyan válik néhány író kezén a (politikai-társadalmi) publicisztika az *irodalom* közvetítésének segítségével, a közvetlenül politikai aktualitásokon, a közvetlenül társadalmi jellegű és érvényű *gondolatsorokon* messze túlmutató igényvel általános kulturális gesztussá. Ilyen gesztust, jelentős sikerrel, a mai írók közül az utóbbi években elsősorban Esterházy Péter, Spiró György és Nádas Péter produkált (mindegyikük egészen különböző módszerrel!) – közülük legyen most Esterházy a modell és az elemzés tárgya.

Ami a publicisztikában ugyanis megmarad szépírodalmi ihletesként, az nem más, mint a szöveg teljes megformálásának igénye, azaz a saját nyelv kitalálása, kialakítása és *uralomra* juttatása. Esterházy e téren alighanem egyedülálló alkotott (legalábbis az újabb magyar irodalom berkeiben) – félreismerhetetlenül a maga s csak a maga nyelvéen beszél, nagyon nagy hatással és befolyással, de utánozhatat-

lanul (láthatjuk: hiába próbálják annyian, legalábbis a közbeszédben, átvenni tőle sok fogását, szójátékát, hiába próbálják imitálni mondatcsavarási trükkjeit) – nyelvénec, nyelvhasználatának *egészében* követhetetlenül egyedi marad. Mégpedig azért, mert *ugyanazon* a nyelven, ugyanazzal a stílussal beszél publicisztikáját, mint mindenkori regényeit stb. Az a nyelvalkotási játék, melyet Esterházy a hetvenes évek vége felé kialakított, úgy tűnik, eredményesnek mutatkozik a megváltozott politikai körülmények között is. Esterházy ugyanis nagyon ravasz nyelvi trükköt tett magáévá (vagy maga ez a trükk tette Esterházyt jelentős íróvá?): egyrészt hatalmasan és frivolan szubjektívizálta az elbeszélő próza nálunk hagyományosan megszokott méltóságát, komolyságát, s szinte minden mondatába *bele* beszélt, minden mondat *mellé* beszélt, állandóan hangsúlyozván a megszólalás pillanatnyiságát is, a megszólalás törekénységét és folyamatos korrigálhatóságát, kommentálhatóságát; másrészt hatalmasan és frivolan s egyáltalán nem megszokott módon merített a mindennapi köznyelv és a sokféle hivatalos vagy hivatalosnak álcázott nyelvhasználati módozatok kimeríthetetlen tárából. Már korai irányának is feltűnő volt *nyelvkritikai* irányultsága: majd' minden mondatából a köznyelv és a hivatalosság bornírt-ságának mintegy inverze bontakozott ki. Esterházy stílusa minden emelkedett művészsége és művészkedése mellett is folyamatosan képviselt egy nagyon határozott *politikai* irányultságot is, a nyilvános beszédmódok lehetetlenségének és abszurditásának állandó szem előtt tartásával. Csakhogy – s ez különbözteti meg sok kortársától – ő nem szatírárt vagy paródiát írt, hanem *egyszerűen* és történeti módon adottságnak (ha abszurd adottságnak is) tekintette az adott (vagy kapott) nyelvállapotot, s szakadatlan kifordításával nem egyszerűen a politikai lehetetlenségre, hanem a nyelven keresztül mint egzisztenciális problémára irányította kritikáját. Esterházy nagyszabású, fergetegesen játékos és komoly történeti nyelvkritikája nem állt meg egy politikai rezsim beszédének kifigurázásánál (bár jelesen tudott élvezkedni ebben is!), hanem az egész ország és nemzet nyelvállapotát vette célba, a *mindenkori* (rég, új, mai) nyilvános, azaz *közbeszéd* furcsa, sokszor torz

önleplezésein keresztül. Esterházy nyelven keresztül gyakorolt *nemzetkritikája* (vagy szelidebben szólva: nemzetkarakterológiája) már régen készen volt – ezért tűnik szinte természetesen, hogy a '89-es fordulat után zavaratalanul tudott kilépni könyveinek zárt keretei közül a szólást már nem korlátozó nyilvánosság piacára. A könyvek sokszor talán ezoterikus beszédmódja alighanem a kiküszöbölhetetlen cenzurális viszonyokra adott furfangos, közvetlenül politikai módon rajta nem kapható válaszként is volt értelmezendő, s a nagy, elegánsan irodalmira formált nyelvi játék mintha mindig őrizte, képviselte vagy rejtette volna egy most éppen nem lehetséges, de áhított, nem csak az irodalom keretei között megtűrt szabad, minden helyzetre és minden témára kiterjedő beszédmód politikai igényét is. (Emiatt kicsit félve lehet persze gondolni a majdani generációk Esterházy-befogadására: vajon mennyi fog *átmenni* a szöveg rejtett összetevőiből szerencséselb történeti környezetben olvasó olvasók számára?) Esterházy regényeinek sok eleme (legcérősebben persze a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA-ban) már régen is kifelé mutogatott a szépirodalom „elefántcsonttornyából”, s nem egyszer érződött ez irályon a féken tartott, azaz a tiltások által mesterségesen visszszorított publicisztikus hevület. Ama sokszorosán félremagyarázott mondat az alanyban-állítmányban való fogalmazásról (szembeállítva a népben-nemzetben gondolkodással) épp generális jellegében volt és lehet meggyőző: Esterházy szerint ugyanis az írónak mindenhez köze van, mindenről véleményt lehet és kell mondania – csak hogy ezt a véleményt mindig a nyelv (az éppen rendelkezésünkre/rendelkezésére álló nyelv) önálló és korrekt kezelésével kell megfogalmaznia. Alanyban és állítmányban gondolkodni: ez annyit jelent, hogy a szerző a nyelvet, a kultúrát, a (történeti) nyelvi kultúrát szélesebb kategóriának, nagyobb halmaznak tekinti, mint egy éppen adott (legyen akár milyen hatalmas és rossz) politikai szituációt, s megnyilatkozásaiban a nyelvi-kulturális gesztusok *alá* rendeli a politikai indulatot és akciót, nem pedig a politikai akciót *szolgálatába* állítaná a kultúrát. Esterházy nyelvi leleménye abban állt, hogy irodalmi-nyelvi megnyilatkozásaiban – politikai összetevői mellett vagy ellenére is – ki és

meg tudta kerülni az épp abban az időben divó beszédmódok (ha tetszik: diskurzusok) homogenezáló tendenciáinak mindegyikét: mind a kádárista hatalmi retorikát, mind annak alantas kabarés-Hofi Géza-s inverzét, mind a száraz ellenzéki politikai elvontságot, mind pedig a széplelkű irodalmi ellenzékiesség ornamentikus melankóliáját (e nyelvi választásban egyébként minden stílárius különbség ellenére ugyanígy járt el Spiró és Nadas is).

Esterházy publicisztikus készlete, úgy látszik hát, már azelőtt is készen volt, hogysem folyamatos bemutatkozására sor került volna. A fellépéshez azonban, úgy vélem, újabb *nyelvi* jellegű történeti mozzanatra volt még szükség. Élünk irodalmi példával: amint Spiró sok tanulsággal terhes, mára talán még újabb tanulságokkal is gazdagodott regényében (AZ IKSZEK) csak a hallgatás teremt az adott körülmények között közösséget a túlságosan is sokféle ember között, úgy élte meg a magyar társadalom is az utóbbi évtizedeket; amint azonban a szó korlátozásának fenyegetése eltűnt, a *realisan létező beszéd* és a nyelvhasználati módok súlyos bárdolatlansága világlott elő. Az új hatalom épp *nyelvtelen* nem volt képes kifejezni önmagát (vagy a változást), s vagy régi rossz sémákat elevenített fel, vagy (a jobbik esetben) egyszerűen azt a diskurzust folytatta, amelyben hatalom előtti korszakában felnőtt. Esterházy épp e nyelvi zavarodottságot és tisztázatlanságot tette igen szerencsés (és szinte természetes) módon publicisztikájának központi kérdésévé: épp ő, akinek irodalmi szövegei jeles bonyolultsággal excellálnak, vált a közéleti nyelvi-fogalmi purizmus egyik legderekebb képviselőjévé. Paradox, vagyis inkább váratlan, de mélyen igazságos helyzet állt elő: Esterházy szinte ortodox rousseau-ista módjára vallja, hogy a józan (természetes) ész, azaz a fogalmi-nyelvi szabotosság és a legmagasabb nemzeti kultúra, azaz a „legszebb” irodalom, ugyanazon töről fakad. Esterházy kiemelkedő civilkurázsja, mellyel a polgári értékek és jogok védelmére kél, tulajdonképpen ilyen egyszerűen kulturális fogantatású. Hisz Esterházy is azon kevesek közé tartozik, akik komolyan vették a sokszor félremagyarázott s még többször rosszul alkalmazott nyelv-nemzet koncepció tanulságát: ha a nemzet

valóban nyelvében (azaz kultúrájában) azonosítható, akkor épp nyelvének *használatában* (nem pedig egyszerű őrzésében) rejlik identitásának és kibontakozásának *minden* titka. S mivel a nyelv is *mindent*, jót-rosszat felőlel, amiről csak jól-rosszul beszélni lehet, s mivel a nemzetbe is beletartozik mindenki, aki e kultúrának bármilyen mértékben is részese (jó-rossz egyaránt), tehát nem egyszerűen az e nagy kategóriák meglétéből fakadó értékekről kell beszélni, hanem arról, hogy ezen értékekkel hogyan lehet élni, s mit lehet egyáltalán kezdeni velük. *Ettől* lesz Esterházy publicisztikájának sok esetben oly kiemelkedő éle – hisz mint Németh Lászlótól tudjuk, a nyelvhasználat, a kultúra, azaz a magyarság az minőség kérdése.

Esterházy „valódi” szépirodalmi műveiben igen furcsán bánik a „létezők hierarchiájával”: jóformán semmi se veszi a konvencionális használat, irodalmilag megszokott sorrendeket, rangsorokat, s szép, megnyugtató vagy idegesítő békés egymás mellett élést parancsol és teremt. Mondataiban *minden* elér egymás mellett – így publicisztikaiban is *minden*, ami foglalkoztatja, helyet nyerhet. Ha valaki e könyvben *csak* politikai állásfoglalást vár, az nyilván csalódik (miért is van bennünk az a rossz beidegződés, miszerint a publicisztika magától értetődően *politikai*?): itt, a politika mellett ugyanolyan helyet kap az irodalom, az irodalmi élet, a gasztronómia, a vallás, a család stb. stb. Ennek a sokféle egységnek nagy előnyei vannak – hiszen állandóan távlatok nyílnak meg az épp adott és elemzett probléma körül és mögött; ám ugyanúgy megvannak a veszélyei is. Hisz míg a szépirodalomban (állítólag, jó esetben) a mű egészének összefoglaló aurája szentesíti a sok szerteágazó apróságot, a publicisztikában már csak a terjedelem okán is ezt az összetartást csak a szerző egyébként nagyra becsült becsületszava szavatolja (bár a szerző itt is, mint szépirodalmi műveiben, alapvető macska-egér játékot játszik az én szent subjektivitásával és az írói szerep elsajátított és elidegenített kettősségével: gondoljunk csak a „kékharisnya” ironikus önarcképére!) – az egyenrangúság akár csak az említés vagy a hirtelen felidézés szintjén is sokszor magában rejti a belterjes privatizálás esélyét is. Csekély ám az irodalmi társaság! – s ha a Mű, e cse-

kély társaságnak szólván, megengedheti is magának a szűkkörűséget, a cikkek ugyanezzel az utalásrendszerrel néha talán túlterheltként görnyednek elénk. Fantasztikus elegancia és játékos hölcsesség tűnik ki e szövegekből: ama gazdag könnyedség, mellyel Esterházy „csak érinti” a dolgokat, különös módon egyáltalán nem vesz el a dolgok súlyából – legfeljebb arra int: nem feltétlenül a megszokott és politikailag bevett módon kell komolyan venni a dolgokat (ennek eredményeképp – no meg a nyelvi irányulás közvetlen hozományaként – bírálja Esterházy elsősorban a „butaságot”, nem pedig a „gonoszszágot”, jóllehet erkölcsi alapállása, sőt megszólalásának elsőrendűen erkölcsi indíttatása egy pillanatra sem tűnik el a láthatárról). S mindez – minden szigor és komolyság mellett – folyamatosan a derült (bár néha a derültségen belül megkeseredett és felháborodott humor) égisze alatt zajlik; szerencsésen és ünnepelesen kerülve ki az újabb magyar humorizálásnak, kabarézásnak súlyosan demoralizáló relativizáló csapdait.

Mit is olvasunk hát Esterházy publicisztikus könyvében? Szép irodalmat, ha nem is szép irodalmat (ami e kötetben tisztán szépirodalmi, azaz a pár dramolett, az *ebből* a kötetből, némely önismétlő cikkel és bekezdéssel, valamint az interjúkkal együtt el is maradhatott volna) – egy jelentős és fontos nyelvi-kulturális tartás és állásfoglalás felettébb érdekes dokumentumait. Politikatörténészek nyilván még sokáig fogják majd elemezhetni Esterházy liberalizmusának és konzervativizmusának, polgári viselkedéskultúrájának és arisztokratikus tartásának nemes elegyét, erkölcsi és eszmerendszerének modern összetevőit és tényleges funkcionálását. Az irodalom szempontjából azonban, úgy látom, szerencsésebb lehet most a konkrét tartalmi-politikai állásfoglalásokon túlmutató, nem publicisztikus, hanem *írói* (azaz nyelvi-kulturális) tartást és gesztusrendszert kiemelni és méltatni – ez az, ami már az aktualitások előtt is megvolt, s remélhetőleg még sokáig meg is marad majd. A civilkurázi nagyon nagy dolog – csak egy dolog nagyobb nála: az, hogy hogyan, milyen módon jelenik meg, hogyan, milyen módon jeleníti meg önmagát.

Margócsy István

II

A LADIKLAKI KANDÚR

„A Ladiklakai Kandúr furcsa, különöc alak,
S modortalan irgalmatlanul,
Ha kap egy halat, lakomázna csak,
De ha nincs hal, a nyúlhusihoz se nyúl.
A tejfel-ebédre kurrog fumigálva,
Csak azt csemegézi, amit maga lel fel,
Ezért nyalakodva nyakig nyal a tálba,
Ha a spájzban a polcon a tejfel.
A Ladiklakai Kandúr kész a cselekre,
A simogatásra viszont alig ád!
De ha varrsz netalán, odaül az öledbe,
Mert pusztán egyet akar: galibát!
A Ladiklakai Kandúr furcsa fajzat ám,
De nincs ok ezen medítálni semmi,
Mert azt teszi,

Ami jó neki,

S ez esetben mit lehessen tenni?”

(F. S. Eliot)

(Téllér Gyula fordítása.)

A Ladiklakai Kandúr belenyúlt a kilencvenes évek tejfölébe, s bemutatta a cseleit. Esterházy Péter azt teszi, ami jó neki, leginkább galibát. A regény nyúlhusijához már nem nyúl – unja, nem megy neki, elvesztette benne a hitét. Epét a kilencvenes évekből a publicisztika érdekli. Lehet, hogy azért, mert most mindenkit a publicisztika érdekel. Lehet, hogy most csak publicisztikát lehet írni. Ezek ilyen publicisztikai tejföl-évek. 1989 és 1993 között az üveghegy-regényen túli, az Óperenciás-tenger-versen inneni világ volt. Csak a kurta farkú malacok túrtak.

Ismerős évek ezek. A harmincas évek második felében hasonlóan morzsolódtak a hetek és hónapok. Nagy regények és versek helyett esszék, publicisztikák születtek. Írók találtak maguknak helyet hetilapok és napilapok publicisztikai rovataiban. A folyóiratokban nem egy szonett, egy novella volt keresett, hanem egy lírai esszé, egy reformokra, politikára akasztkodó publicisztika. Mindenki kipróbálta magát ebben az érzékeny, de népszerű világban. A versnek és regénynek, a tudományos értekezésnek és a kutatási jelentésnek nem volt nagyközönsége, a kritikai publicisztikának, az összegző esszének volt. A korszak nyelve esszé- és publicisztikai nyelv.

A harmincas évek végén a népi szekértá-

bor Németh László esszényelvét beszélte, Németh bizonyult igazi nyelvt teremőnek. E nemzedéki nyelvi felszabadulás mögött ott húzódott Szabó Dezső Ludas-füzeteinek vonulata is. Egyszerre volt ez lírai-kulturális és reformnyelv. Mivel ebben az időben még teljességgel hiányzott a reformokat latolgató, a gazdasági, közigazgatási, jogi intézményeket elemző leírás – ezt majd egy mellékágon Bibó István és Szabó Zoltán 1945 után teremtik meg –, a félhivatalos radikális reformnyelv csak „Némethül” szólhatott. Tudom-tudom, hogy mennyire másként írt Veres Péter és Kovács Imre, Féja Géza és Illyés Gyula, Darvas József és Matolcsy Mátyás – mégis „Némethül” beszéltek. Miként „Némethül” fogalmazott a vidéki tanító, lelkész, orvos, amikor a nemzet sorskérdéseiről Hajdúnánáson vagy Szatymazon elmélkedett.

Az urbánusnak nevezett köztársasági táborban, akarták, nem akarták, a közös nyelv „Máraiul” szólt, amelyet Kosztolányi ihletett. A költő ne a vérével írjon, hanem a tollával. „Az írás igazi feladata és nehézsége akkor kezdődik, mikor az író már nem a mondatot akarja javítgatni, csiszolni és tökéletesíteni, hanem a gondolatot” – mondja Márai ártatlanul.

S a sziporkázó urbánus táborban tucatnyi hang vibrált. Másként írt Szerb Antal, mint Hevesi András, megint másként fogalmazott Zsolt Béla, Cs. Szabó László, Fejtő Ferenc, K. Havas Géza, Gáspár Zoltán, Halász Gábor, Bóka László, Honti János, Ignó Pál, Bálint György, Vámbéry Rusztem, Csécsy Imre. Voltak közöttük polgári radikálisok és szociáldemokraták, liberálisok és kommunisták. De közös nyelvük, a szavak fényesítésének, a mondat tisztításának azonos igénye és módszere Kosztolányitól, egy kissé Babbitstól, de végső soron a táborok fölött elnéző Márai Sándortól származott. A kultúrháziasszonyok, a préciouse-ök, a fiatal városi tanárok, a köz- és magánhivatalnokok fiatal nemzedéke „Máraiul” értett, miként kötelező volt a zongoratanulás és a tenisz, az alanyban s állítmányban gondolkodás és a francialecke.

A publicisztika versenye

Az esszé és a publicisztika versengő műfajok. Verset és regényt az anyaggal, önmagával birkózó ember ír, de esszét és publicisztikát párbajozók, egymással versengő alkotók fo-

galmaznak. Itt az arisztokratikus elv csorbult a demokratikus javára. Nincs előnyben a nagy öreg, hiába ül versei aranydombján. Ki lehet hívni a legnagyobb tekintélyt is. S oly köztekintélyt lehet szerezni átmenetileg, amit semmiféle lírai teljesítmény, nagyregény nem ad meg. Ez a vonzása s természetesen az átka.

A kilencvenes években megkísértette a publicisztika Mészölyt és Nádaszt, Csoórit és Konrádot, Försit és Parti Nagyot, Esterházyt és Spirót, Kornist és Tandorit. A nagyregény ideáljának vége. Az író hatni, még hozzá közvetlenül hatni akar. Versenybe szállnak. Egy-mással, valamint újságírókkal és politikusokkal, politológusokkal. Váncsával és Megyesi-vel, Kovács Zoltánnal és Szénási Sándorral, Bodor Pállal és R. Székely Juliannával, T. G. M.-mel és Kis Jánossal, Debreczeni Józseffel és Elek Istvánnal, Bihari Mihállyal és Schlett Istvánnal, Heller Ágnessel és Fehér Ferenc-vel, Arató Andrással és Kende Péterrel, Csalog Zsolttal és Török Andrással (Simplicissimus), Szilágyi Ákossal és Balassa Péterrel, Bozóki Andrással és Kéri Lászlóval. Nem szólva Försi Istvánról és Vajda Mihályról, Hankiss Elemérről és Szalai Erzsébetről.

A választóvonal immár nem a népi és az urbánus publicisztika között húzódik. Kétségkívül létezik még egy Adyn, Németh Lászlón. Illyésen iskolázott Csoóri-publicisztika, egy Szabó Dezső-Németh László-ízű Csurka-hírlapírás, de az egyiknek a nyelve halt el, a másiknak a kulturális közege vált kultúra alattivá. A kilencvenes évek esszéje és publicistikája, ha van még értelme az elnyűt és megtapasosított szónak – urbánus. A határvonalak ezen a körön belül húzódnak. Mondhatja valaki konzervatív publicistának magát, nyelve, kifejezésmódja, cikképítkezése Kosztolányi és Márai, Otlík és Vas utáni. Kis Gy. Csaba, Elek, Schlett nem Szabó Dezső nyelvét hömpölygetik tovább. És itt érkezünk el Esterházyhoz.

A magyar publicisztika Epé-sen szól. Esterházy kitalált valamit a hetvenes években, majd kicsiszolta a nyolcvanasban, és ez a magánnyelv köznyelvvé érett a kilencvenes évekre. Epé korábban végrehajtotta a nyelvi rendszerváltást, mint ahogy a politikai bekövetkezett. A késő Kádár-korszak nyelvi legvonta meg magát Kádártól és társaitól. Esterházy nyelvi s nem politikai ellenálló volt. A

Ladiklaci Kandúr úgy okozott galibát a Kádár-korban, hogy természetes és összefüggő nyelvi világot teremtett a magánélet számára, amely a legfontosabb ellenőrizhetetlen tereppé vált. Az Esterházy nyelvén beszélő nemzedék nem azért volt lehallgathatatlan, kiismerhetetlen a hatalom számára, mert egy illegálisan megbeszél, rejtjelezett nyelven hívta a másikat, szidta a feleségét, nevelte a gyereket, hanem mert az elaggult és impotens hatalom fel sem foghatta, hogy mi okozza a nyelvi örömeit.

Esterházy a legnagyobb értékű folyamatossága a nyolcvanas évek vége és a kilencvenes évek eleje között. Politikák és politikusok jöttek, politikák és politikusok mentek, az Epé-nyelv maradt. Politikai nyelvi kurzusok jöttek, népnemzetiek és liberálisok váltogatták egymást – az Epé-mondatok maradtak. Milyen az „Esterházy-mondat”? Az írott nyelvtől a beszélt nyelvhez közelítő. Éppoly lejtés-botlás, csetlés-ugrás, ahogyan csevegünk. Teli közbevetéssel. Hoppával. Bukfencsel. Kosztolányi Esti Kornélja kimondja, hogy a vonat szuszogására, csattogására ír, beszél, gondolkodik. Esterházy a motor hangját figyeli, a zúgást, ami váltást föl, váltást vissza, egyenletességet és gyorsítást igényel. Mondatai néha kétüteműen puffogók, máskor négy ütemben siklanak. Fgyszer-egyszer félrevált. De röpül vagy dőcög velünk együtt a forgalomban. A mondat lüktet.

Esterházy- és poszt-Esterházy-szövegek töltik meg immár nemcsak a folyóiratokat és az értelmiségi hetilapokat, hanem a napilapokat is. „*Megkockázatom, talán Esterházy tette a legtöbbet azért, hogy a mai magyar nyelv ilyen, amilyen. A nyelvet megváltoztatni, láthatóan, érezhetően, a mindennapok szintjén – ez kevés írónak sikerült.*” Mindezt Esterházy írja Kosztolányiról. Így folytatja: „*A magyarban nincsenek határozott tiltások, bizonyos értelemben mindent lehet, és mindent újra meg újra ki kell találni. Minden egyes mondat személyes teljesítmény. Ez jó is meg rossz is, ez a személyesség.*”

Epé éppen Kosztolányi kapcsán mondja ki legjobban, hogy mit akar az írástól: „*nézzük, mi van a mondatokon túl. Elsőre Kosztolányi szellemében azt lehetne mondani, hogy nincs semmi. A nyelven túl nincs semmi, csak szavak vannak, és a költő e szavakból építget föl mindent, nemcsak a könyveit, a művét, hanem végtére saját*

magát is, a saját sorsát is szavakból rakodja össze, az érzéseit is, az apját is, a szerelmeit is. Ez persze túlzás, ha igaz is. Igaz, amennyiben egy írónak – e sorok írója szerint – ne legyen mondanivalója, és túlzás, mert az viszont már nem volna jó, ha a könyvei sem mondanának semmit. Ha az író beszél, az okoskodás, ha a könyv hallgat – az meg akkor minek?” Esterházy ezzel nagyon pontosan kijelöli saját publicisztikai helyét.

Alászállók

Az egyik publicisztikai vonulat, irányzat a mondat alá bukik a szavak mélyvizébe. Szavakat vág, nyújt, facsarít. Ebben az alászállásban nem vagy nem csak stílbravúr van. Az intellektuális mondat alá húzódva a nyers, Disznólandi, mosókonyhai, udvari véccés, alagsori, falvédős nyelvet gyúrja.

Nagy kockázat ez. Kosztolányinál, Márainál, Ottliknál és Esterházynál mindenki kosztolányiul, máraiul, ottlikként. Epé-sen beszél. Koldus és bankár: pénztáros és házmester, tanár és tisztiszolga. Ugyanazon a nyelven udvarol makrancos Katának és a szelíd Biancának. De Parti Nagy Lajosnál a koldusnak koldusszava, a bankárnak pedig bankármondata van. Biller a Vág utcában, aki cirka egy kiló dohányt termelt ki tisztán a megelőző este során, hízalja a rezgő, finánc nem járta boglyát, merthogy trafikot nyit az ősszel. S a nyúlbundás kukaturkáló Elvira. Spiró csirkefejes hősei. Itt nincs mese, még az úristennek is saját nyelve van: „*Kajarpec nektek s gyömörre», mondotta az úristen, kilábalván a partra. Sáros volt, mint egy kismalac. S bár az igazat megvallva tetszett neki ez a táj itt alattam, azért igyekezett szigorú képet vágni, mert azért a teremtés óvodáskorban sem csicsó vagy vilonya.*” Nagy a kockázat, mert lehet, hogy a mondat és a szó hasra esik Billerben és Rásó Dezsőben, lehet, hogy az ember felsül, amikor Elviraként próbálkozik.

Parti Nagy, Spiró, a politikából visszakomorult Petri, a mord könyörtelenségű, kristálytisza helyzetleíró Tar Sándor kockázatlanak. Életrészleteket próbálnak ki szóleletek helyett. Itt sincs történet, nincs itt se cél, se kritikai kritika. Csak az írói helyzet helyett átváltozások élethelyzet. Cézanne. Hegyek. Poharak. Szürkekék. Kékek. Ennek az írói és publicisztikai iránynak a kifosztott életekre ki-

fosztott szavak jutnak az eszébe. Minden élet kifosztott, minden szó foszlány. Kockázatos, mert lehet, hogy szavaik nem kerülnek be az értelmiségi, az Epé uralta nyelvi kánonba. Idézhetetlenek. Kiemelhetetlenek a szövegből. „*Mikor a hetvennyolcadik szeretőmet, Bugris Máriát megismertem, az én szegény feleségem nagyon rézgálicos lett.*” Hogyan lehetne Pirók mondatát idézni. Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő és Gelléri Andor Endre. Az író nem beszél. Helyette Tashuba és Kumilla, Gyékényesi és a vájling, józsefvárosi Dzsoki és iharosberényi Isaura, a nagy seggű és homályosult tükre mesélgetnek egymásnak. Esterházy utoljára a TERMELESI-REGÉNY-ben vállalt hasonló kockázatot, hogy nem esterházyul vakkantott, kacagott, pucolt párttitkári mondat-halakat.

Kritikai kritikus

A nagyobbik áramlat a kritikai kritikusoké. Egy-két kivételtől eltekintve Esterházy mondatfűzésével kritikailag töltik meg a publicisztikát. Van tárgy, van cél, van biztos ellenfél. A tartalom hol politikai, hol irodalmi, többnyire része a kultúrharcnak. Debreczeni József és Megyesi Gusztáv egyaránt Esterházy nyelvén írnak, még ha ellentétes célzattal és irányzattal. A kritikai kritikusok közül talán csak T. G. M. és Försi tudták kivonni magukat a macskalazaságú, bársonyos és tövises Ladiklaci-mondatok befolyása alól. Az egyik azért, mert mondatait lehúzó súlyú filozófiai hivatkozásokkal tölti, a másik azért, mert Försire alig hatott Kosztolányi, Ottlik, Mészöly, viszont annál inkább Karl Kraus, Bertolt Brecht vagy Gombrowicz. Stükösd Mihály még az, aki angol stílu publicisztikáival, és Kornis, aki Szentkuthy-ömléssel, szilaj szenvedéllyel kerüli ki Epé hatását.

A kritikai publicisztika tematizál. Megadja, előírja, előolvassa azokat a témákat, amelyek meglódtítják a közélet, a lapok, a televízió és rádió világát. A kritikai publicisztika csomópontokba gyűlik, álma a Nagy Vita, néha a Nagy Botrány. Ennek az irányzatnak a jobbjai megpróbálnak maguk tematizálni, saját menetrendet, saját kritikai történelmet írni. Így igyekeznek saját ellenfélre és barátira, saját ünnepre és tradícióra találni, hogy ki-menekülhessenek a tábortémák, szekérsánc-

tradíciók nyomasztó csoportpublicisztikáinak köréből.

Esterházy sajátos viszonyban áll a kritikai publicisztikával és publicistákkal. Mindenhonnan „Esterházy-szövegek” hullámoznak, csöpögnek, a vivó felek „Esterházy-cseleket” mutatnak be. Az olvasó gyakran hiszi, hogy Esterházy fújta meg a kürtöt, ő áll egy-egy publicisztikai kampány háttérében, ő kívánja elejteni a nagyvadat. Valójában szinte sohasem tematizált elcsöként egyetlen publicisztikai harcot sem. Mindig megfelelő pillanatban érkezik, ír publicisztikát vagy ír alá. A kritikai kritikusok nem véletlenül találják álmatagnak, nem eléggé keménynek, kiállóknak. Epé-t elkönnyelték egy szekértáborban, pedig sohasem vett részt tábornegmozdulásokban.

Esterházynek nincsenek publicisztikai hőstettei. Nem támad neki pártnak, mozgalomnak, politikai személyiségnek, mindenki által elismert tekintélynek. Nem hív ki senkit párbajra, sőt kitér a párbajok elől. Nem megy a közvélekedés ellenében. Nem tekintélyelvű. A magánán kívül aligha fogad el tekintélyt, arisztokratikusan néz le a nyáj-lelkiismeretre. „A közvélekedés én vagyok.” Eörsi támad s felháborít minden tekintélyt, T. G. M. minden közvélekedést, Debreczeni megüt mindenki által tisztelt személyiségeket, Vágvölgyi B. András lenarancsozza az egész politikai elitet. Egyesek kihívók, mások pimaszak, megint mások kamikázék. Bátrak vagy vakok – ahogy tetszik. Esterházy kinyújtózik, dorombol, majd a csaplába szalt megkarmolja, de inkább csak finnyáságból, tanító céllal. Tanulj ízlést, tanulj meg, hogyan kell bánni a macskával!

Epé-t nem lehet bírálni. Epé-t nem lehet támadni. Nem azért támadhatatlan, mert irtózatossá visszavágásra képes, hanem mert csak a mosolyát találjuk ott a fán. Idegesítő. Nem is ír róla senki. Nem tudná őt tán megfogni más, csak egy másik nyelvi finnyás. Valaki, aki a mondait szedné darabokra, nem az eszméit. De az bizony nagyon-nagyon nehéz. A fő kritikai érzület: Epé „üres”. „Nincs ott.” „Ez bizony csak egy éca, nem több.” A kritikai publicisztika Epé-t betöltené bátorsággal, vakmerőséggel, hívószavakkal, világképpel. De nem írják le róla. Hallgatással büntetik. Epé pedig közönyös mosolyát hagyja hátra a fán.

A macska színe

„A Ladiklaki Kandúr igazi szörnyeteg, / Ha beengedik, inkább kint maradj, / És mindig az ajtó túlfelén reked, / Hazaérve hazulról azonnal elszalad, / Szundítani csak fiókok ölén szeret, / De nyivákol, amint odabent ragad...”

Tessék mondani, milyen színű a Ladiklaki Kandúr? A kritikai kritikusok bajban vannak, ha meg kell ítélniük Esterházy politikai környüállását. T. G. M. „balgrófnak” nevezi, a népiek szemében léha, áruló, liberális arnachsita. Hol sokszínű, hol nincs színe.

Epé 1988-ig a rendszerrel szemben érzett zsigeri utálatát óvatos távolságtartással érzékeltette. A politikai állásfoglalás távol állott tőle. Számba se jött, hogy bármelyik ellenzéki csoport igényt tartana rá, illetve Epé meg kívánna jelenni a politikai porondon. Hogyan úszta meg, hogy senki egyetlen számon kérő szót nem szólt se a demokratikus ellenzékéből, se a népi táborból ellene? Ki tudja? Lakitek, majd a *Hitel* megindulása Epé-t a Magyar Demokrata Fórumhoz vitte közel. Ahhoz a mozgalomhoz és laphoz, amely akkor még össze akarta kapcsolni a legeltérőbb politikai és kulturális irányzatokat, s örömmel vette Csoóri és Kis Gy., Csurka és Bíró mellett Czákó és Esterházy, Alexa és Szőrényi írásait. Igenis, barátaim, e szerzők nagyon is különböző politikai és kulturális irányzatot képviseltek.

Epé nem kedvelte a Provinciát – se keletnémet, se keletfrancia, se keletmagyar színekben –, utálta a Birodalmat – mind szovjet, mind kommunista, mind birodalmi lánctalpaival –, borzadt attól, ahogy a keresztény középosztályt a negyven év szétszede, megette, legyalulta. Hitt a Provincia Országgá válásában, a Birodalom eltakarodásában, a középosztály újjáteremtődésében, a világ műveinek – nem alkotóinak – összefogásában.

Azután jött az Antall-kormány, Csoóri NAPPALI HOLD-ja, jöttek, toltak, nyomultak a neobarokk idők. Uramok és bátyámok, kérelekülésnek, pertuk. Kékharisnyából lehetett volna szürke eminenciás. A mi „Peti-grófnak”. A mi nemes macskánk. Csakhogy Epé barokk és nem neobarokk lélek. Nem „balgróf”. Ellenkezőleg. „Jobbgróf”. Politikailag valóban nemzeti, valóban liberális s valóban konzervatív. Emberek, van ilyen! Nem kitálta magának. Nem építette. Ez a tradíció-

ja. Nem mondja. Az ember nem beszél az őseiről, nem szól a birtokairól, a családi ezüstről. Van neki. Akkor is, ha ősei csontját kihányták, birtokait elvették, s csorba tányérből evett. A gentleman nem arról ismerszik meg, hogy mondja magáról. Az. Ottlik Ottlik, Esterházy Esterházy. Izlése, neveltetése nem engedi, hogy szolgálatba lépjen. *„Ha van pocok, ő bakaegérré vágya csupán, / De ha van bakaegér, csak a pocok kergeti.”*

Epé-nek nincs urbánus-népi vita. E vita ugyanis a „hülyeségről” szól. A Ladiklaci Kandúr azokban a fiatal demokratákban bízik, akiknek nincs közük ehhez az elhülyüléshez, akik a macskát nem azért eresztik be a szobába, mert ősi magyar állat, s még párducus Árpád hozta magával Etelközből, vagy mert egy kétezer éves urbánus kultúra kísérője, s oly megejtő szabadsággal futkároz, hanem azért, mert Macska. Ezt a bizodalmat az ifjú demokratákban mindmáig nem adta fel.

De Esterházy mindenkit zavarba hoz azal, hogy igen határozottan elutasítja a párt-hoz kötöttséget, függetlenséget áhít. Fölött van, nem között. Nem közvetítő pártok, mozgalmak, szekértáborok között. De nem is kitzasztította, kizártja mindezen pártoknak és mozgalmaknak. Tálán egyetlen igazi politikai publicisztikájában (CSURKÁZÁS, TAMÁS-GÁSPÁROZÁS) könyörtelen: *„Ösmagyar szók, a bese-nyő lófók hozták be Izraelből, Kazinczy engedélyével. Mindkét szó hangsúlyosan a magyar kultúra része, ha nem is csúcsa. A két szó glossza alapszó; ha a glosszairó fejében nincsen semmi, akkor ez a két szó van ott.”* Csoda-e, hogy ezután a politikai publicisták harcos ezerei utálva félik Ladiklaci Kandúrt?

Éppen az ilyen mondatok tesznek pontot egy-egy vita, egy-egy publicisztikai összecsapás végére. Esterházy mértékét és értékét jelzi, hogy az olvasó türelmesen megvárja, mit mond vagy mit nem mond az adott témában Esterházy. Epé kimondja a verdiktet vagy hallgat – mi nyugodtan a másik oldalra fordulunk vagy elhőhintjük magunkat. *„Gazdag ez a magyar kultúra, de üres is, ahogy Európa lett üres hirtelen; megtorpant. Tudni kell szembenézni a vákuumokkal, melyek közt élünk. És tudni, hogy az üresbe bármi beleszivároghat. Nem vagyunk nagyok, kicsik vagyunk. Ez nem önlebecsülés, még csak nem is önkritika, ez így van. Kicsi, fantasztikus*

és jelentéktelen ország vagyunk. Ezt megérteni és feldolgozni lélfontosságú érdekiünk.” Pontos. Nincs Nagy-Magyarország, nincs Mucsa. Az olvasó azt kérdezi magától e tiszta mondatok után: mi végre annyi újságpapírt pazarolni a további összeveszésekre.

A politikai publicisták egy része sohasem bocsátja meg Esterházynak, miként nem tudtak megbocsátani Márainak sem, hogy e „felszínés”, könnyed konyhafilozófus írói tekintélye után megszerezte az erkölcsi tekintély rangját is. Ezt a játékos macskát kénytelenek újra meg újra igazságtevőnek, kádinak megtenni. Érdekes. Esterházy elegánsan él ezzel a politikai publicisztikai ranggal. Mindent átvész és felvesz, majd távol tartja magát. Szép. Van, aki szerint túlságosan is beleéli magát. Lehet. De milyen nehéz dolog, amikor az ember egyszer csak egyedül marad a tiszteltek, a hitelességnek azon a dombján, ahol tegnap még tucatnyian voltak. S nem azért álldogál egyedül ott zavartan, tanácstalanul, mert ő taszította le a többieket, mert meg akart szabadulni mindenki mástól, hanem azért, mert mások behaltak, belebetegedtek, elnyomorodtak vagy elszálltak a magasban.

Epé talán tévedett, de sohasem hibázott. Politikai ítélete lehetett rossz, de érzéke mindig tökéletes volt. Jósata elszállt, szavai megmaradtak. *„Az irodalom nem meteorológiai intézet, és a költő nem levelibéka”* – veti oda Kosztolányi 1915-ben. Ma, amikor a politikai publicisztika tele kiváló politikai ítéletekkel, jóslatokkal és ítélezőkkel, jósokkal, szinte nincs senki, aki éveken át megőrizte volna a helyes politikai és erkölcsi ízlését, modorát, érzékét. Mindenki mindent tud. Esterházynak saját világa alapján mindenki mást felülmúló az ízlése és érzéke. Csak azt csemegézi, amit maga lelt fel.

Nyelvörzök

Esterházy nyelvörző publicista. A nyelvet már megcsinálta, használják. Most őrzí. Igazgatja. Csinosítja. Neveli a használókat. Mivel az Esterházy-nyelv a közmegegyezés, az egyedül lehetséges egymás közti párbeszéd nyelve, aki másként beszél, közneveltségre és figyelemhiányra ítéltetett. Az elmúlt években nem tudott senki új nyelvet teremteni. Jön-

jödögel ugyan valami új, de nem áll össze egységes egésszé. Epé jól érzékeli, hogy a kilencvenes években az a legnagyobb művészi feladat számára, hogy vagy felfedezze és osszerakja az új nyelvet, vagy őrizze és töltögesse az általa csinált régit.

„Ez az egész – nem is tudunk az elmúlt rendszerre szót, nincs rá szavunk, szoktuk, ugye, ezzel a nem létező szóval pártállaminak mondani, de ez egy vicc, még a legpontosabb megnevezés az az, hogy Kádár-korszak – ez az egész egy nyelvi aranybánya volt, folyamatos nyelvi kihívást jelentett. Azt jelentette, hogy a szavakhoz való viszonyunk folyamatosan nyelvkritikai viszony volt, tehát állandóan a szavak tisztogatásáról volt szó. Ez most megváltozott. Idegenek lettek bizonyos értelemben a szavak, most megváltozott a közmegegyezés. Az az érzésem, hogy újra kell tanulni, egy írőembernek tulajdonképpen újra kell tanulnia magyarul, vagy ha magyarul nem is, de a szavakat újra meg kell ismernie. Mint a gyerek, kézbe kell vennie minden egyes szót, és megnézni, hogy mi, hogy mit csinál, mire mit csinál.”

Ez a keletnémet író panasza. De Esterházy nem keletmagyar. Az új szavak és mondatfűzések nem egy nyugatnémet, egy nyugatmagyar nyelvből érkeznek. Epé természetesen kapott új szavakat, elsősorban a népi táborból. De ízlése és érzéke nem engedi, hogy ezeket az új szavakat fogdossa, nézegesse. Felmérte, hogy ezek átmeneti, illékony szavak, amelyeket rövid karrierjük folyamán nem érdemes szótárába felvennie. Ezt átengedte a politikai publicisták serény seregének.

Esterházy nyelvi sikere egy igen lényeges önazonosságon is alapszik. Ellentétben a hetvenes és nyolcvanas évek független és kritikus – ellenzéki vagy féllenzéki – értelmiségével, Esterházy teljes mértékig vállalja a múltat, saját magáét és korszakáét. Igen, igen, Kádár-korbéli író vagyok. Igen, belém gyömösözték a József Attila-díjat. Vítam, ellenálltam, de letépertek, és a fogaim közé gyömösözték. Szerencséje vagy szerencsétlensége, hogy Kádár koriságát nem is tagadhatná, hiszen ebből áll a nyelve. A politikussá vagy elfogulatlan kritikussá előlépett ellenzékiek viszont arra kényszerülnek, hogy saját kádárista múltjukat vagy feledjék, vagy üdv-történetként adják elő.

Nem véletlenül tematizál a népi és urbánus tábor egy olyan nyelvileg is idegen és ért-

tetlen vitát 1989 és 1994 között, amelynek szinte semmi köze a hetvenes és nyolcvanas évek vitáihoz, saját „nagy titkuk” tabujához. A Kádár-kor történései a politikai értelmiség többsége számára bevallhatatlanok, mert a kis árulások, az apró kilincselések, a hajszálnyi megalkuvások, az egész korszakos kisszerűség megmagyarázhatatlan, elbeszélhetetlen. Antiszemitizmus, mucsaiság, hordót a zsidónak, harmincas évek, füttyülős barackpálinka és bő gatyá kiordíthatók. Esterházy-nak nyelvi „kis titkai” vannak, számára a Kádár-kor nem tabu.

Az Esterházy-féle kacskamacskaság azért is él tovább holdfényes háztetőkön és kukák tövében, mert a kilencvenes évek prófétái, gyászhuszáros, armageddoni szomorkodásai közepette egészséges iróniával és tréfálkózással nyávog tovább. Ez már nem Kosztolányi, hanem Karinthy, Hunyady Sándor, Helldorff Jenő és Örkény István. Miközben mindenki igyekszik feledni a késő Kádár-kor röhhögéseit, a hanyatlás derűjét, s komor „negyvenéves diktatúrás elnyomott” képet vágni, Esterházy tovább vihog. Min kacarászik ez a komolytalan ember? Nem veszi észre sorsunk újultát vagy éppen romlását, nem veszi számba népünk keserveit? Hál’ istennek, nem.

De az aranybánya kimerült. Sőt azt kellett megérnie, hogy az Esterházy-szövegek váltak nyelvkritikai kísérletek tárgyává. A mindent elöntő Esterházy-szöveg azt is jelenti, hogy Epé-nek tudnia kell, az Esterházy-szöveggégyártás a tyúkhúsleveshez hasonlóan minden írói menüben szerepel. Ki nem csinált még Epé-szöveget? Lassacsckán már nincs miből eredetit csinálni. Az eredeti Epé-szöveg sokszor csak az aláírástól eredeti. A szígnő a mosodai cédulák alatt. Fehér papír, amelyet Epé is használ. Epé már nem hajózik árral szemben. Nem sért meg hatalmasokat. Nem vét a nyelvi etikett ellen. Csendes egykedvűséggel vonul együtt az árral.

Epé-nek meg kell kérdeznie magától, hogy van-e még valami a nyelv alatt, vagy nyelvi sokszorosításba fog. Ha mindenünnen eredeti Epé-szövegek csüngnek, nem férnek oda az ál-Epé-sek. Természetesen már régóta önmagát hamisítja. A sokszorosítás egy módja, hogy rendszeres publicisztikát ír. (Tudomásom szerint csak három nem újságíró kí-

sérlevezett a heti-kétheti publicisztikával: Esterházy az Ésbén. Parti Nagy a *Magyar Naplóban* és én a *Magyar Hírlapban*.) Ennek az a szépsége, hogy mindenképpen, fogcsikorgatva is, napra pontosan írni kell. Éveken át feszültséget és színvonalat tartani. Mert meg kell élni.

„Kosztolányi mindennap írt egy kis remeket, mert meg kellett élni. Ebből az erőfeszítésből nem futotta sokra, éppen csak megkereste a mindennapi kenyeret. (»Kalácsol, gazember, kalácsol!...« – hörögte groteszk önváddal, amikor számon kérte egy írásában önmagán és a világon az író megélhetési lehetőségeit.) Amit így bal kézzel, sietősen írt, mindig tökéletes volt – nemcsak a nagy flatus ösztökhé, hogy ne adjon ki hanyag írást, hanem a mindennapos verseny is kényszerítette, hogy ne mutasson fáradt vagy erőtlen pillanatokat. És amit így írt, elszelve, talán azért volt tökéletes, mert nem volt ideje csiszolgatni azt, ami a keze alá került. Tudta, hogy várja a szedő. És – ami mindennél fontosabb – remélte, hogy az olvasó is várja. Az olvasó, akinek nem volt arca; de élt valahol ez a rejtélyes lény, aki igényesen felel, ha igényesen szólítják meg.” Márai emlékezése ez Kosztolányiról s tán önmagáról. Epé sokszor fáradt, gyakran hanyag, itt-ott erőtlen. De egészében elegáns, pontos és erőteljes.

Esterházy a kín-élvezetet a rádiófelolvasás színesírói élményével fokozza. Felolvasásra, hangra fogalmaz. Bízunk abban, hogy a száz-ezer hallgató a hangléjtésből is ért. És egyre inkább a színészi teljesítménnyel lep meg. Minket és önmagát. Ő, megint ördögi – kandúri – szerencséje van. A nagy nemzedék és gyermeki igényes olvasók és hallgatók. Igényesen szólítottak meg a hatvanas években, olvastak és hallgattak a hetvenes és nyolcvanas években, csoda-e, hogy most érzőn olvassák, hallgatják Esterházyt és Tandorit, Nádist és Parti Nagyot?

A nehézség most következik. Tudta azt jól Kossuth Lajos, milyen nagy követ gördített Széchenyi barlangja elé, amikor kimondta róla, hogy a „*legnagyobb magyar*”. Valahol valaki Esterházyt is a „*legnagyobb legnagyobb*”, a „*kandúrok Kandúrnak*” kiáltotta ki, vagy tán ki se mondta, de ráragadt. Ilyenkor már szobor jön, azután a galambok, tán verebek, fehér pettyek a bronzfejen s -vállon.

„Az ilyen alkotók nem tévednek le az egyenes útról, nincs olyan élményük, gondolatuk, amiről

csak dadogva tudnának szólni. Kész eszközökkel, okos mértéktartással születnek, kellő erővel győzik a harcot, amelynek katonájává szegődtek. Szerencsés adottság ez és dicsérendő erő kifejtés. De ezek a nagy erények minél többször ismétlődnek, annál magátólértelmezőbbekké, érdektelenebbekké válnak. Az a sportember, aki tízszer megdöntötte a világrekordot, nem készlet bennünket arra, hogy tizenegyedik mérkőzésének is tanúi legyünk. Az az író, aki patikánévleggel a kezében dolgozik, pontosan át tudja gondolni mondanivalóját, egyenlő szinten tudja tartani stílusát, egy idő múltán elfáraszt bennünket, lelohasztja érdeklődésünket.” Kassák Lajos könyörtelen ítélete ez Thomas Mann halálakor.

„Esterházy nem a saját hiteles arcát keresi, hanem a hiteles maszkot, folytonosan szerepben él, a klasszikus dekadenciához van köze. A dandy a hősiesség utolsó tündöklése hanyatló korunkban, mondja a nagy dandyológus, Baudelaire. Sokszínű, megfoghatatlan: szívárványos. Nem véletlen a műfajok közti mászkálása.” Kosztolányiról írta.

Mit fog kitalálni? Fájdalmat? Halált? Új nyelvet a semmiből? Lábadást önmaga ellen? Egy biztos: galibát.

Lengyel László

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Egy jókedvű szatíra

Heltai Jenő: *Kis királyok*

I. Az irodalomtörténet-írás egy-egy korszakot szintetizáló munkájával gyakran maga készlet a nem a nagyok élvonalába osztott szerzők ügyében téltenségre, figyelemhiányra, érdeksökkenésre. Holott részint az olvasói közízlést, részint a korjellemző törekvéseket, az előkészítő vagy lezáró alkotásmódbeli mozzanatokot gyakran könnyebben, jellemzőbben meg lehet műveikben mutatni, mint a korukat mindig reprezentáló, de abból rendszerint egyben ki is emelkedő elsőrendűekében. De nem csak irodalomszociológiai, változástörténeti veszteséget eredményezhet az ilyfajta besorolás. Nemritkán egy-egy jó, közepes auctor átlagterméséből kiugró kivá-